

https://doi.org/10.31516/2410-5325.067.15

УДК 780.616.432:[378.016:008]](045)

О. Д. Склярів, професор, заслужений діяч мистецтв України, завідувач кафедри фортепіано, Харківська державна академія культури, м. Харків
proskliarov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0720-9838>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ФОРТЕПІАНО» У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КУЛЬТУРИ

Досліджено виховні та педагогічні методи, творчі форми викладання курсу фортепіано для різних музичних освітніх програм у закладах вищої освіти культури. Виділено три складники навчального репертуару здобувачів освіти різних освітніх програм з фортепіано: інструктивні та художні віртуозні етюди, поліфонія і сонатна форма. Визначено особливості викладання фортепіано в межах різних освітніх програм. Запропоновано систему вдосконалення надання освітніх послуг з курсу «Фортепіано». Розглянуто питання розвитку естетичного смаку здобувачів вищої освіти, їхньої здатності оцінювати прекрасне і правильно трактувати нотні тексти, глибоко засвоювати музично-історичні й теоретичні дисципліни естетичного циклу, розширювати художній світогляд.

Ключові слова: *гра на фортепіано, репертуар, інструктивні етюди, соната, поліфонія.*

А. Д. Склярів, профессор, заслуженный деятель искусств Украины, заведующий кафедры фортепиано, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА «ФОРТЕПИАНО» В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ КУЛЬТУРЫ

Исследованы воспитательные и педагогические методы, творческие формы преподавания курса фортепиано для различных музыкальных образовательных программ в учреждениях высшего образования культуры. Выделены три составляющие учебного репертуара соискателей образования различных образовательных программ с фортепиано: инструктивные и художественные виртуозные этюды, полифония и сонатная форма. Определены особенности преподавания фортепиано в рамках различных образовательных программ. Предложена система совершенствования оказания образовательных услуг по курсу «Фортепиано». Рассмотрены вопросы развития эстетического вкуса соискателей высшего образования, их способности оценивать прекрасное и правильно трактовать нотные тексты, глубоко усваивать музыкально-исторические и теоретические дисциплины эстетического цикла, расширять художественное мировоззрение.

Ключевые слова: *игра на фортепиано, репертуар, инструктивные этюды, соната, полифония.*

O. D. Skliarov, Professor, Honored Artist of Ukraine, Head of the Piano Department, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

FEATURES OF TEACHING THE «PIANO» COURSE AT THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF CULTURE

The aim of the paper is to determine the specific features of piano training for each education program at the higher educational institutions of culture. Forming technical skills and related methodological repertoire nuances in piano students of the higher educational music institutions is an important factor in the process of becoming a young professional.

Research methodology. The author uses systematic, psychological, pedagogical and artistic methods of analysis.

Results. Higher education musicians need to be aware that without the ability to perform different piano pieces professionally, they will never become skilled performers. Mastering the sonata and polyphonic genre under the wise guidance of the teachers of the piano department is the basis of education of a musician-specialist. Getting acquainted with the repertoire, written specifically for playing the piano, aims not only to master the playing skills of this instrument, but also an in-depth study of many instrumental styles and genres.

Novelty. An attempt is made to identify the leading guidelines of functioning and the ways of improving the skills of the students of the class of the piano on the basis of the analysis of the Piano department activities.

The practical significance. The article proposes the variants of improvement of educational activity of the recipients of education in different educational programs, which will be expedient to use in the practical activity of the departments of piano at the higher educational institutions of culture.

Keywords: *playing the piano, repertoire, instructive progressive studies, sonata, polyphony.*

Актуальність теми дослідження. Під час опанування курсу фортепіано перед здобувачами освіти різних освітніх програм постають різнопланові завдання, які стануть передумовою для формування специфічних педагогічних підходів, особливо актуальних для вищих навчальних закладів культури. Серед таких можна виокремити, зокрема, ситуації, коли диригентові потрібно вільно читати партитуру і транспонувати музичний матеріал, оскільки це є запорукою професійної підготовки твору до репетицій на сцені та публічного виконання. Потреба підготовки фахових висококультурних молодих спеціалістів і зумовлює дослідження методів виховання в здобувачів освіти таких музично-виконавських та піаністичних навичок, які б надавали можливості правильно інтерпретувати фортепіанні й камерні твори, симфонічні та оперні перекладення.

Виконавцям за різними освітніми програмами, зважаючи на вимоги та перспективи їхньої подальшої професійної діяльності обов'язковим є опанування курсу фортепіано в повному обсязі, який охоплює різні аспекти фахового виконання музичних творів. Основним є ознайомлення

з різними поліфонічними жанрами, вивчення складних сонатних та варіаційних форм, інструктивних і концертних етюдів, розгорнутих віртуозних п'єс тощо — забезпечує ґрунтовну базу для їхньої подальшої творчої діяльності.

Названі вище положення навчання за освітньою програмою «фортепіано» і зумовлюють актуальність теми, вибраної для цієї статті.

Постановка проблеми. Курс фортепіано відіграє важливу роль у навчальних дисциплінах у музичних вищих навчальних закладах, їхнім головним завданням є формування всесторонньо розвинених професійних музикантів різних освітніх програм: «Оркестрові духові та ударні інструменти», «Народний спів», «Музичний фольклор», «Народні інструменти», «Хорове диригування», «Музичне мистецтво естради», «Естрадний спів» і освітньої програми «Музична педагогіка та виховання». Специфіка майбутньої професійної діяльності зі здобувачами освіти за різними освітніми програмами визначає особливості організації навчально-робочого процесу й надає можливості окреслити бажаний рівень розвитку набутих раніше навичок фортепіанного виконавства.

Вимоги щодо виконавської техніки та загальної музичної обізнаності, які висувуються до здобувачів освіти, постійно змінюються відповідно до періодичних нововведень в освітні програми. Унаслідок цього підвищуються вимоги і до викладачів вищих навчальних закладів щодо якості надання освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавлення здобувачів освіти навчанням та організацією правильної роботи кафедри фортепіано є вельми важливим питанням. Більшість наукових праць, в яких розглядається формування професійних навичок гри на фортепіано, створені в контексті аналізу історичних особливостей цього процесу. Підвищена необхідність у навчанні фортепіанного мистецтва не лише на території України, а й далеко за її межами сприяла вивченню цього питання з практичного погляду. Так, наукова стаття Ф. Біна присвячена проблемам удосконалення системи навчання, особливостям розробки навчальних планів, укладених для коледжів та університетів Китаю. Фортепіанне навчання студентів із різним рівнем попередньої підготовки розглядається в статті М. Калашник.

Зважаючи на це, можна стверджувати про доцільність використання комплексного підходу до різних етапів підготовки майбутніх спеціалістів мистецьких освітніх програм, пошук засобів для підвищення зацікавленості здобувачів освіти до навчання та формування свідомої потреби опанувати курс фортепіано для успішної майбутньої професійної діяльності.

Мета дослідження — визначити специфічні особливості викладання курсу «фортепіано» для кожної освітньої програми в закладах вищої освіти культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищення ефективності виховної роботи й успішний розвиток музично-виконавських навичок здобувачів освіти багато в чому залежить від вибору репертуару. Основу навчального матеріалу становить творча спадщина митців епохи бароко, композиторів-класиків, романтиків, імпресіоністів, матеріали українських та російських творців, розмаїття стилів і жанрів сучасної музики.

Завдання педагога — зацікавити здобувача освіти своїм предметом, розкрити перед ним усі можливості інструмента. Для цього надзвичайно необхідно знайти індивідуальний підхід до кожного з урахуванням рівня музично-теоретичної підготовки, естетичних смаків, технічних можливостей виконавця.

Програма з фортепіано, за якою навчаються здобувачі освіти, охоплює: 1) опанування технічних вправ, гам, етюдів, тобто формування віртуозних навичок; 2) створення різноманітного за жанрами сольного репертуару: поліфонія, твори великих форм, п'єси; 3) формування ансамблевого репертуару, який складається з акомпанементу до вокально-хорової партії, духової музики, а також до творів для народних інструментів; 4) оригінальних фортепіанних ансамблів та аранжування квіртетів, симфоній, інших оркестрових п'єс. Важливе значення в підготовці музиканта-фахівця відіграє розвиток навичок читання нот із аркуша; для цього потрібно добирати великий за обсягом матеріал. Практичне значення має також опанування мистецтва транспонування вокального та інструментального акомпанементу.

У цій статті розглядаються лише три складники навчального репертуару здобувачів освіти різних освітніх програм з фортепіано: інструктивні та художні віртуозні етюди, поліфонія і сонатна форма.

Здобувачі освіти, які навчаються в класі фортепіано за фахом «Мідні духові», зазвичай не мають належної підготовки з цього інструмента. Це зумовлено декількома причинами: по-перше, займатися музикою вони починають пізніше; по-друге, трубачі та валторністи однією рукою тримають свій інструмент, а другою грають, до того ж лише трьома пальцями; що ж стосується тромбоністів, то їм не потрібна пальцева техніка для свого інструмента.

Технічні дані, які мають здобувачі за освітньою програмою народного фаху, відзначаються: загальною скутістю; пальцева техніка — це прерогатива лівої руки домристів та балалаечників (цимбалісти абсолютно нею не володіють); бандуристам грати на фортепіано заважають довгі нігті, без яких вони не впораються з власним інструментом. Доволі розвинений пальцевий апарат мають баяністи й акордеоністи, але в них недостатньо розвинені кистьова гнучкість, опора всієї руки на кожний палець.

Здобувачам освіти струнно-смичкового фаху притаманна пальцьова швидкість лівої руки при вельми нерозвиненій правій. Але важливо, що вони займаються музикою з дитинства, а загальне фортепіано є для них обов'язковим предметом упродовж всього терміну навчання.

Кращі справи із курсом фортепіано в здобувачів освіти за диригентським фахом, але лише за тієї умови, що вони починали навчання як піаністи або грали на одному з музичних інструментів із дитинства. Здобувачі вищої освіти зі спеціалізації «Музичне мистецтво естради», для яких фортепіано є профільним інструментом, вивчають фортепіано у повному обсязі академічних годин, оскільки цей інструмент для них «рідний». Проте кожен студент зазвичай має кілька індивідуальних технічних проблем, які в закладі вищої освіти йому допоможе вирішити високопрофесійний педагог.

Успішне вирішення розглянутих проблем, що постають перед викладачем під час формування технічних навичок у здобувачів освіти за класом фортепіано та пов'язаних з цим методичних або репертуарних питань, є невіддільною частиною процесу формування молодого виконавця. Ставлення до фортепіано як до необхідної з професійного погляду дисципліни передбачає вияв певної відповідальності від викладача та учня за рівень опанування навичок гри на музичному інструменті. Тому необхідно контролювати і стимулювати технічний розвиток здобувачів освіти на всіх етапах, а особливо на перших курсах їхнього навчання в закладі вищої освіти. Таким чином, постає питання про проведення технічних заліків, конкурсів та відкритих вечорів.

Слід наголосити, що є вельми необхідними технічні заліки для здобувачів освіти за напрямом диригентського та естрадного виконавства. Програми заліків повинні складатися як з різновидів гам, так і з етюдів. У першому семестрі можна запропонувати дієзні мажорні та мінорні гами, у другому — бемольні. Разом із гаммами здобувачам потрібно зіграти також будь-який інструктивний етюд — один із тих, який увійшов до їхнього навчального репертуару в семестрі.

У разі, якщо рівень підготовки здобувачів освіти відрізняється, можливі гнучкі вимоги до технічного заліку. Наприклад, учням зі слабкою підготовкою достатньо продемонструвати комісії дві гами в паралельному та протилежному русі в октаву, терцію, дециму, хроматичну, короткі та довгі арпеджіо в прямому русі, акорди. Виконання для них домінантсептакорду є необов'язковим. Так, відповідальність за диференціацію вимог для здобувачів освіти з різним рівнем підготовки покладено на викладачів, а технічні вимоги повинні регулярно переглядатися.

Здобувачі освіти інших освітніх програм також повинні показати свій технічний рівень на відповідному заліку. Але для них вимоги

можуть бути полегшеними, якщо це стосується темпів виконання гам, їхньої кількості та видів. На естрадній та диригентських освітніх програмах інструктивні етюди пропонуються з опусів М. Мошковського, М. Клементі, Ю. Кобилянського, а для «слабких» здобувачів існують численні зошити К. Черні.

У програмі технічних заліків на другому курсі для успішних здобувачів освіти доцільно використовувати гами терціями та октавами, запроваджувати обов'язкове виконання одинадцяти арпеджіо і концертного етюду. Менше підготовлені здобувачі повинні виконати будь-яку гаму (на розсуд комісії) на опанованому рівні, а також будь-який етюд.

За рішенням кафедри можна проводити технічні конкурси для здобувачів з неоднаковим рівнем підготовки. Якщо це конкурс на краще виконання концертного етюду, то переможці зможуть пізніше виступити в концерті кафедри. Якщо конкурс проводиться за полегшеною програмою, кращих виконавців можна захопити внесенням технічного заліку до програми загальносеместрового заліку (тобто зняти один із творів, наприклад, п'єсу). Подібні рішення повинна ухвалювати кафедра.

На нашу думку, цікавими були б кафедральні вечори, присвячені виконанню концертних етюдів. Наприклад, за такими програмами: «Від інструктивного до концертного етюду», «Еволюція жанру концертного етюду», «Концертний етюд у творчості західних романтиків», «Українські композитори в жанрі концертного етюду» тощо.

Вельми корисною для здобувачів освіти як для майбутніх виконавців може бути участь у концертах своїх наставників. Такий різновид роботи посприяє вдосконаленню технічної майстерності, а також передаванню накопиченого досвіду й майстерності концертного виконання та піднесенню авторитету педагогів.

Ознайомлення здобувачів освіти різних рівнів підготовки з поліфонією в музичному закладі вищої освіти доцільно розпочинати з творів Й. С. Баха, оскільки він писав переважно з педагогічною метою. Саме ця своєрідна школа завдяки своїй глибокій художній змістовності й віртуозній композиторській майстерності є найважливішим та обов'язковим розділом педагогічного репертуару в поліфонічній сфері.

Водночас корисним є і паралельне вивчення поліфонічних творів видатних композиторів доби бароко. Так здобувачі освіти не лише сформулюють навички виконання старовинної поліфонії, але й навчатися відчувати різницю між творами видатних авторів однієї епохи, розширюватимуть свої уявлення про національні клавирні школи тієї доби.

Не позбавлений сенсу розгляд класичної поліфонії паралельно із сучасною, що надає можливості порівнювати принципи їхньої структури, нюанси виконання тощо. Не слід нехтувати також і вивченням

кращих зразків українського поліфонічного мистецтва, яке розширить музичний світогляд й поліпшить розуміння специфіки сучасних поліфонічних стилів.

Під час вивчення поліфонічних творів, що належать композиторам різних національних шкіл, важливим є також аналіз ментальних особливостей мови та стилю кожного з авторів.

Здобувачі освіти різних факультетів навчаються не тільки слухати і виконувати рівноправні голоси на фортепіано, але й матимуть змогу підготувати себе, наприклад, до роботи з хором, відтворити на фортепіано самостійний рух різних голосів, при якому кульмінації не збігаються, почути імітацію, розібратися в структурі інвенцій. Таким чином, найуспішніші здобувачі освіти диригентської хорової освітньої програми зможуть підготуватися до роботи з фугою.

Доречним стане також вивчення фуг з «Поліфонічного зошита» М. Глінки, «Канони» Е. Гріга, А. Лядова, «12 вибраних п'єс» Г. Генделя. Багатий доробок українських композиторів (Г. Пахульського, І. Берковича, С. Павлюченка, Е. Юцевича, Ю. Щуровського) — фундамент української поліфонічної літератури для початківців.

Як зацікавити здобувачів освіти вчити й виконувати такий складний, але передбачений навчальними планами репертуар? Уважаємо, універсального методу не існує. Проте здобувачів освіти в межах свого класу або всієї кафедри можна залучити до творчої роботи, яка допоможе їм розкрити власні здібності, а також посприє кращому засвоєнню поліфонічних жанрів і допоможе дослідити історичний розвиток.

Отже, спробуймо запропонувати здобувачам освіти з недостатньою підготовкою вивчити по одному твору зі збірки «Анни Магдаліни Бах», а потім винести всі ці п'єси чи їхню більшість на кафедральний вечір. Якщо виконання не буде досконалим, тоді потрібно зробити це прослуховуванням для решти здобувачів освіти. Цікаво додати в програму інтерпретацію деяких із цих творів на інших інструментах (за фактом здобувачів освіти). Темброва різниця, специфіка трактування розкриють слухачам нову межу загальновідомих п'єс.

Крім цього, можна підготувати тематичний концерт за програмою, що репрезентує історичний розвиток такого жанру, як інвенція: від Й. С. Баха до сучасних композиторів. Не зайвим стане виконання всієї сюїти чи партити Й. С. Баха, окремі номери яких вивчили лише декілька здобувачів освіти. До речі, на такому концерті вони можуть виконати будь-яку сучасну сюїту. Подеколи можна створити студентський ансамбль з чотирьох-восьми співаків для виконання кількох поліфонічних творів. Не слід забувати про проведення вечорів за сучасною програмою або таких, що присвячені творчості українських майстрів.

Варіативність композиторської техніки, колористичні барви, широкі інтонаційні горизонти відкриють перед молодими виконавцями широкі перспективи тлумачення образів, емоцій, музичних думок.

Перш ніж розпочати студіювання здобувачем освіти творів сонатної форми, потрібно з'ясувати, що він знає про жанр сонати. Здобувачі освіти різних освітніх програм працюють із класичною сонатою, яка складається з декількох частин, створених за принципом контрасту: перша частина – сонатне *Allegro*, друга – повільна, третя – жвава (рондо). Соната – це циклічний твір, усі частини якого становлять єдине ціле, хоча, безумовно, трапляються відхилення від схеми, оскільки сонати можуть бути двочастинними, чотиричастинними тощо. До сонати, а також сонатини у закладі вищої освіти звертаються упродовж усього навчання. Зважаючи на це, потрібно звернути особливу увагу на концертне виконання сонат і сонатин.

Під час навчання на перших курсах у закладі вищої освіти здобувачі освіти повинні подолати традиційні проблеми інтерпретації класичних творів цього жанру. Визначеність метроритмічної основи, артикуляційна чіткість, диференціація звучання різних партій рук у гомофонно-гармонійному стилі, динамічна рельєфність, точні штрихи тощо потребують від виконавця неабиякої уваги, навичок, сформованого естетичного смаку. Не всі, хто успішно опанував текст, можуть художньо інтерпретувати твір. Багатоплановість академічних вимог до виконавця докласичної та класичної сонати заважає здобувачеві освіти помічати, для чого і створюється музика – художній зміст.

На початковому етапі вивчення різних зразків сонатного жанру в докласичному та ранньокласичному стилі здобувачам освіти обов'язково знадобляться наочні приклади виконання. Так, можна влаштувати тематичний концерт з виконанням доробку Д. Скарлатті, Ф. Кулау, Д. Чимарози, М. Клементі, де б виконавцями були кращі студенти і педагоги кафедри, це допоможе здобувачам освіти з недостатньою підготовкою краще розуміти старовинну музику, вона заграла б для них новими барвами. Таким чином, матеріал, що традиційно вважається інструктивним, потребує нового, свіжого тлумачення. Педагогічно-виховним моментом стане й спільне музикування як здобувачів освіти, так і викладачів зі своїми вихованцями. У такому разі цікаво звернутися до інструментального ансамблевого репертуару, у якому б партію фортепіано виконували або здобувачі освіти або їхні наставники. Це сприятиме духовному зближенню і творчому порозумінню.

Виконання сонатної творчості віденських класиків завжди було складним завданням для виконавців. Більшість фортепіанних творів

Л. Бетховена у цьому жанрі знайомі здобувачам освіти, для яких фортепіано не є спеціалізованим інструментом, найчастіше в аудіозаписах або за концертами у філармоніях. Тому продуктивними для професійного зростання студентів як виконавців стануть концерти-лекції, що охоплюють усі етапи творчості Л. Бетховена.

Прослуховування в одному концерті відомих молодим піаністам сонат і таких, що ніколи не увійдуть до їхнього репертуару, приверне увагу до різноманіття цього жанру. Подеколи здобувачів освіти потрібно заохочувати самостійно розгортати ноти і пробувати виконати хоча б кілька тактів сонат.

Цікавою може бути і програма відкритого концерту класу або кафедри, спрямована на репрезентацію еволюції жанру сонатини. Ознайомлення в одному концерті з її зразками від класичної епохи до сучасності матиме позитивний педагогічний ефект як для виконавців, так і для слухачів-здобувачів освіти. Концерт може сформувати прихильність до цього жанру, тоді з обов'язкового репертуару він перетвориться на концертний.

Існує ще чимало способів, аби привернути увагу здобувачів освіти саме до фортепіанної сонати. Так, можна запропонувати проведення тематичного концерту з виконанням творів цього жанру. Згадаймо доробок М. Мясковського, С. Прокоф'єва, Д. Кабалевського та ін.

Висновки. Запропоноване в статті дослідження сфокусоване на «трьох китах», за допомогою яких формуються професійні навички музикантів на кафедрі фортепіано: набування суто технічних навичок, опанування поліфонії та сонатної форми.

Робота із сонатним жанром, як і з поліфонічним, є основою виховання музиканта-фахівця зусиллями викладачів кафедри фортепіано. Ознайомлення з репертуаром, написаним для фортепіано, корисне та необхідне під час формування навичок гри на цьому інструменті й поглибленого вивчення багатьох інструментальних стилів і жанрів.

Здобувачі освіти повинні усвідомити, що без умінь професійно виконати доступні для них фортепіанні твори їм ніколи не стати справжніми фахівцями. Наприклад, диригент-хормейстер, який недостатньо опанував фортепіано, не зможе прочитати партитуру й надати необхідні зауваження концертмейстеру щодо трактування твору.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей ансамблевого репертуару, жанрів великої форми і творів малих форм та специфіки підготовки здобувачів освіти естрадної освітньої програми.

Список посилань

Калашник, М. П. (2009). Роль навчання гри на фортепіано у фаховій підготовці студентів музично-педагогічних факультетів вищих навчальних

закладів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Вип. 8 (13), с. 117–121. Київ.

Клин, В. Л. (1980). *Українська радянська фортепіанна музика (1917–1977)*. Київ: Наукова думка.

Коган, Г. М. (1968). *Вопросы пианизма: Избранные статьи*. Москва: Советский композитор.

Нейгауз, Г. Г. (1961). *Об искусстве фортепианной игры: Записки педагога* (2-е изд.). Москва: Музгиз.

Фан Бин (2018). Три основные составляющих обучения фортепиано в колледжах и университетах. *Культура і сучасність*. (с. 134–137). Київ.

Хентова, С. М. (1966). *Выдающиеся пианисты-педагоги о фортепианном искусстве*. Москва, Ленинград: Музыка.

References

Kalashnik, M. P. (2009). The role of piano playing in the professional training of students of music and pedagogical faculties of higher educational institutions. *Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University*, 8 (13), 117–121. Kyiv. [in Ukrainian].

Klin, V. L. (1980). *Ukrainian Soviet Piano Music (1917–1977)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Kogan, G. M. (1968). *Issues of Pianism: Selected Articles*. Moscow: Sovetskiy kompozitor. [in Russian].

Neygauz, G. G. (1961). *On the art of piano playing: Notes of the teacher* (2nd ed.). Moscow: Muzgiz. [in Russian].

Fang Bing (2018). The three main components of teaching piano at colleges and universities. *Culture and modernity*. (p. 134–137). Kyiv. [in Russian].

Khentova, S. M. (1966). *Prominent pianists and educators about piano art*. Moscow, Leningrad: Muzyka. [in Russian].

Надійшла до редколегії 16.01.2020 р.